

Тетяна ЛЕВАКІНА,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри
слов'янських мов та методик
їх викладання Херсонського
державного університету

ПРИЙМЕННИКИ ЯК ВИРАЗНИКИ СОЦІАТИВНОСТІ

УДК 81'367.633

У статті запропоновано визначення соціативності й соціативних прийменників, наведено семантичну класифікацію таких прийменників; подано словничок найбільш поширених українських прийменникових одиниць, що вказують на соціативні відношення.

Ключові слова: *логічні прийменники, соціативність, соціативні прийменники, власне-прийменники, еквіприйменники.*

Прийменники в українській мові становлять відкриту систему, що весь час поповнюється. Процеси препозиціоналізації – утворення прийменників – та формування складених прийменників за допомогою поєднання прийменника з повнозначним словом (переважно це еквіваленти прийменника, на позначення яких уводимо назву *еквіприйменники*) – поширені мовні явища, тому актуальною є проблема уточнення реєстру українських прийменників.

Відповідно до семантичної диференціації прийменників, що її запропонував І. Вихованець [3, с. 198-201, 216-226], поділяємо власне-прийменники та еквіприйменники на три функційно-семантичні макрополя: просторове, темпоральне й логічне, які об'єднують певні поля та їхні мікрополя. За Г. Балабан [1, с. 60], у межах логічних прийменників серед 12 полів виокремлюємо поле соціативності.

Соціативність – це сумісність, співучасть в одній справі кількох осіб, що характеризується множинністю учасників дії, їхньою відносною рівноправністю й активністю, а також належністю або до суб'єктів, або до об'єктів **спільної** дії.

Прийменниками соціативності вважаємо такі, що виражають відношення сумісності – супроводу, співвияву, відносно рівноправної співучасті в одній справі кількох суб'єктів або об'єктів дії.

Соціативні відношення в класифікаціях українських прийменників також визначають О. Бугаков [2], А. Загнітко [4], А. Колодяжний [5].

Зауважимо, що термін «соціатив» тісно пов'язаний із загальним значенням сумісної дії. Потрібно розрізнити *комітативність* – як позначення множинності взагалі – і *соціативність* – явище вираження спільної дії кількох відносно рівноправних суб'єктів або об'єктів. Соціативні відношення передаються безприйменниковою формою відмінка (наприклад, в угро-фінських мовах), за допомогою прийменників (романо-германські мови) або прийменниково-відмінковими сполуками (у групі слов'янських мов). Орудний соціативний відмінок у всіх сучасних слов'янських мовах уживається в поєднанні з прийменником, тотожним українському *з*, тобто в українській мові форма *з + О. в.* є стрижневою у вираженні сумісності, напр.: *На полі відзначились Олексій Белік з Анатолієм Тимощуком, які на першій та останній хвилинах матчу, відповідно, влучили у дніпровські ворота* (журнал «ПіК = Політика і культура»). Засобами вираження явища соціативності в українській мові є також префікси *су-, спів-, про-, со-*: *сумісність, сузір'я, співпрацювати, проросійський, соратник*.

Власне- та еквіпрійменники соціативної семантики мають обов'язкові ознаки: позначення спільної дії, множинність учасників, активність і відносна рівноправність поєднаних суб'єктів або об'єктів. Окрім цього, для соціативності як вияву загальної категорії сумісності диференційовано необов'язкові чинники: тотожність дії; єдність місця; єдність часу; співробітництво; паралельність, подібність дії (переважно означає єдність місця або часу); зіставлення; протилежність дії (сумісно протилежні дії кількох учасників); керівництво, заступництво або контроль над кимось; внутрішня локалізація; семантика ієрархії при вираженні способу дії або причини.

Згідно з такими ознаками сумісності в межах поля соціативності виокремлюємо вісім мікрополів:

1) власне-соціативного значення: – *Коли хочеш, можу піти **разом** з тобою на п'ятдесят сьомий* (В. Собко);

2) соціативності – неподільного зв'язку: *Працівники УБОЗ в Донецькій обл. знешкодили ОЗУ у складі зі співробітником податкової міліції та третейськими суддями* (електронний ресурс «РБК-Україна»);

3) паралельного зв'язку: *Так. Я міг би це повторити **слідом за Данилом Кішем*** (Ю. Андрухович);

4) протиставного та зіставного зв'язку: *...їхня думка не мала ані найменших шансів бути почутою широким загалом, тому що вона йшла **врозріз із побажаннями** Банкової* (журнал «ПіК = Політика і культура»);

5) соціативності – керівництва, заступництва, контролювання: *Іракські військові **під прикриттям** українських патрулів здійснювали перевірку прилеглих до кордону населених пунктів* (електронний ресурс «Урядовий портал»);

6) внутрішньої локалізації: *Мудрий **з-понад** мудрих, найбезкорисливіший **серед** безкорисливих, найпростіший **серед** простих, найвідважніший **серед** відважних [Перикл]...* (Ю. Мушкетик);

7) соціативності – способу дії: *Тут Федорович **за допомогою** литовського гетьмана Григорія Ходкевича заложив друкарню в Заблудові близько Білостока* (В. Радзикевич);

8) соціативності – причини: *Усі мої роботи... виконувались не на чийсь замовлення, а виключно **за покликом** душі та серця...* (журнал «Кримська Світлиця»).

Пропонуємо словничок найуживаніших соціативних прийменників, у якому 50 одиниць кваліфіковано за прийменниковим статусом (власне- чи еквіпрійменник) та позначуваним відтінком соціативності; також диференційовано за критерієм нормативності / ненормативності, а серед ненормативних розмежовано діалектні (діал.), застарілі (заст.), розмовні (розм.)

та сполуки, утворені калькуванням із інших мов (кальк.). Зауважимо, що деякі прийменниково-відмінкові форми (напр., *з + О. в.*, *за + О. в.*, *поруч + Р. в.*, *поруч з + О. в.*, *при + М. в.* тощо) можуть виражати різні відношення, проте ми аналізуємо тільки соціативні.

Словничок

найпрширеніших соціативних прийменників української мови

„В”

в оточенні + Р. в. – еквіпрійменник внутрішньої локалізації: *Міністр меліорації і водного господарства республіки Євген Євгенович Алексєєвський стояв на скіфському кургані в оточенні керівників тресту, штабу будови* (Л. Вишневецький);

в унісон + Д. в., *в унісон з + О. в.* – еквіпрійменники паралельного зв'язку: ***В унісон йому [П. Порошенку] виступив заступник голови Нацбанку Олександр Савченко...*** (газета «Україна молода»); *...автор і постановкою питання про освіту, і оцінкою її ваги в житті як окремої людини, так і народу виступає в унісон з письменниками-полемістами, ідеологами просвітнього руху кінця XVI – початку XVII ст.* (В. Кречотень);

„З”

з + О. в. – власне-прийменник власне-соціативності: *Тато з мамою теж перестрашились: Дарка почала стогнати уві сні* (О. Забужко);

з дозволу + Р. в. – еквіпрійменник соціативності – способу дії: *Залучення окремих робітників і службовців до роботи у ці дні [вихідні дні] допускається тільки з дозволу профспілкового комітету...* («Короткий юридичний словник»);

з участю (за участю, за участі, при участі (кальк.)) + Р. в. – еквіпрійменник соціативності – способу дії: *Так, нас було переважно п'ятеро... Час до часу за участю Майора і Верки Братчик* (Ю. Андрухович);

за + О. в. – власне-прийменник паралельного зв'язку: *В українській мові називний і знахідний відмінки центральні і займають ієрархічно вищу позицію щодо інших відмінків (за I. Р. Вихованцем)* (Н. Куц);

за допомогою (з допомогою, при допомозі (кальк.)) + Р. в. – еквіпрійменник соціативності – способу дії: **З допомогою червоних бійців** вітчим повкидав нас та речі до вагона... (І. Плахтін);

за ініціативою (з ініціативи (розм.), за ініціативи) + Р. в. – еквіпрійменник соціативності – причини: **Незабаром за ініціативою** комсомольського осередку та комнезаму у великому будинку поміщика Пугачовського... відкрили сільбуд (І. Плахтін);

за компанію з + О. в. – еквіпрійменник соціативності – причини: **Парламент вирішив відстрочити складання присяги членами ВРЮ за компанію з Волковим** (газета «Закон і Бізнес»);

за наказом (за наказами, з наказу (заст.)) + Р. в. – еквіпрійменник соціативності – причини: **...за наказами Ніни Борисівни він [комірник Рижов] виконував екзекуції над нами, дітьми** (Ю. Мушкетик);

за посередництвом (за посередництва, через посередництво (кальк.)) + Р. в. – еквіпрійменник соціативності – способу дії: **За посередництвом хозарів** ішли в Україну різні орієнтальні впливи... (І. Крип'якевич);

за сприяння (за сприянням) + Р. в. – еквіпрійменник соціативності – способу дії: **...за сприяння Фонду** було досліджено законодавчі основи проведення заміщувальної терапії в Україні... (журнал «ПіК = Політика і культура»);

згідно з + О. в. – власне-прійменник паралельного зв'язку: **Згідно з О.П. Толочком**, це «сяяння» не лише вказує на якусь містичну благодать, що сходить з правителя на підданих, але і прямо «матеріалізується» в демонстративних роздачах милостині... (Ю. Писаренко);

з-поміж (з-межи (заст.), з-між (заст.), з-проміж (розм.), споміж (заст.)) + Р. в. – власне-прійменник внутрішньої локалізації: **Поступово еквіваленти слів починають розглядати й з-поміж службових частин мови...** (Н. Куш);

„Н”

на боці (по боці (заст.)) + Р. в. – еквіпрійменник паралельного зв'язку: *Закон був, звичайно, **на боці місіонера**, просто Гарт пробував його обдурити, сподіваючись, що той не знає своїх прав* (М. Дашкієв);

на чолі з + О. в. – власне-прійменник керівництва, заступництва, контролювання: *Каліф вирішив перевірити істинність переказу і послав у Візантію експедицію **на чолі з Хорезмі*** (А. Конфорович);

навпід з (навспід з (діал.), наспід з (заст.)) + О. в. – власне-прійменник протиставного та зіставного зв'язку: *Путін говорив, що Москва готова виділити гроші, але тільки **навпід з Європою*** (Ю. Писаренко);

наодинці з + О. в. – власне-прійменник неподільного зв'язку: *Бо в тому, що сама лишилася в домі **наодинці з** молодим і вродливим сотником, ще не вбачала якоїсь небезпеки* (І. Ле);

нарівні з + О. в. – власне-прійменник паралельного зв'язку *Отоді вони возвеличаться насправді і стануть **нарівні з богами*** (Ю. Мушкетик);

„О”

обіч з (розм.) + О. в., обіч з + О. в. – власне-прійменники власне-соціативності: *Змальовуючи створіння, які „невидимо живуть **обіч з нами**”, Королів-Старий намагався розширити межі уявлення про довколишній світ природи й людини* (електронний ресурс «КГБ: Василь Королів-Старий»);

„П”

паралельно з + О. в. – власне-прійменник паралельного зв'язку: ***Паралельно з розвитком** цієї сюжетної лінії письменник розповідає про історію села Ладого та старовинного жіночого монастиря в ньому...* (О. Микитенко);

під головуванням + Р. в. – еквіпрійменник керівництва, заступництва, контролювання: *Того ж дня на засіданні уряду **під головуванням В. Винниченка**... О. Шульгіним знову було ініційовано «в'яснити принципіальну можливість заключити заєм у Франції і Америки»* (П. Гай-Нижник);

під егідою + Р. в. – еквіпрійменник керівництва, заступництва, контролювання: *У зв'язку з цією визначною подією [50-річчя космічної ери] **під***

егідою ООН проводиться «Всесвітній тиждень космосу» (Лист МОН України № 1/9-529 від 11.09.07);

*під керівництвом + Р. в. – власне-прийменник керівництва, заступництва, контролювання: – Мені буде приємно працювати **під керівництвом** такого славетного вченого... (В. Бережний);*

*пліч-о-пліч з + О. в. – еквіпрійменник власне-соціативності: Тільки в державних установах галузі налічується 32 тисячі фахівців, **пліч-о-пліч з ними** працюють також ветлікарі... (електронний ресурс «Урядовий портал»);*

*поруч + Р. в., поруч з + О. в. – власне-прийменники власне-соціативності: **Поруч неї** він, її любий Володько, такий гарний, як той краєвид, такий ніжний, як те сонячне тепло, такий сердечний і милий, як ті пісні чудові... (І. Франко); **Поруч з Києвом** осередок держави творили города Чернігів, Переяслав, Любеч (І. Крип'якевич);*

*поряд + Р. в., поряд з + О. в. – власне-прийменники власне-соціативності: **Втішало** дівчину тільки те, що **поряд неї** були батько і брат, які не дадуть її безкарно в наругу (В. Малик); У такому разі **поряд з прислівниками** й омоніmnими частками функціонують ще і т.зв. „прислівники-частки”... (О. Кушлик);*

*при + М. в. – власне-прийменник власне-соціативності: **Ангеліна** їхала **при мені**, їй там роботи не було, хіба що, може, кухварити (Н. Паняєва);*

„Р”

*разом з + О. в. – власне-прийменник власне-соціативності: **Косила**, **гребла разом з іншими людьми** й Орися (Ю. Мушкетик);*

*роздільно з + О. в. – еквіпрійменник протиставного та зіставного зв'язку: ...їх відправили назад до чеських прикордонників для «муштри», яка закінчилася перебуванням у в'язниці, **роздільно з сином**, на протязі 36 годин... (електронний ресурс «Український форум»);*

„С”

серед (осередь (розм.), *середі*) + Р. в. – власне-прийменник внутрішньої локалізації: *Вже в перші дні перебування **серед** неписьменних, простих ісландців сержант-американець виявився безпорадним* (М. Дашкієв);

спільно з + О. в. – власне-прийменник власне-соціативності: *Анти здобули собі голосне ім'я своїми походами на Візантію, які вели **спільно з** іншими слов'янами* (І. Крип'якевич);

суміж з + О. в., *суміжно з* (сумежно з (діал.), *сумеж з* (діал.), *сумеженно з* (діал.)) + О. в. – власне-прийменники власне-соціативності: *Що ж стосується відповідного покоління в Україні, то тут варто зазначити децю інші часові рамки: народжені у 1905-1913 роках і **суміжно з ними** народжені у 1914-1922 роках* (В. Бриндза);

„У”

у (в) парі з (на *пару з* (розм.)) + О. в. – еквіпрійменник неподільного зв'язку: *Оникію припав номер **у парі з** головою колгоспу „Вперед” з їхнього ж таки району* (Ю. Мушкетик);

у (в) присутності + Р. в. – власне-прийменник власне-соціативності: *Опис майна провадиться судовим виконавцем **у присутності** боржника і двох понятих* («Короткий юридичний словник»);

у (в) протиставленні з + О. в. – еквіпрійменник протиставного та зіставного зв'язку: *...на вищому ступені узагальнення і сам романтизм може бути контрастно використаний **у протиставленні з** натуралізмом* (Р. Голод);

у (в) родині + Р. в. – еквіпрійменник внутрішньої локалізації: ***В родині** «Луганськелектротранс» поповнення „Богданами”* (електронний ресурс «Портал неполітичних новин»);

у (в) співпраці з + О. в. – еквіпрійменник неподільного зв'язку: *Сьогодні СБУ **у співпраці з** Посольством Держави Ізраїль проводить навчання* («Національна радіокомпанія України», 04.06.07);

у (в) сполученні з + О. в. – власне-прийменник власне-соціативності: *Так само, цей прийменник спостерігається **у сполученні з** істотами (рідко)...* (О. Баранівська);

у (в) сукупності + Р. в. – екіпрійменник внутрішньої локалізації: Загалом, у сукупності основних стратегій нейтралізації фінансових ризиків, що найбільш часто використовуються у сучасній практиці корпоративних фінансів, прийнято виділяти дві альтернативні її форми... (електронний ресурс «Vuzlib.net»);

у (в) сукупності з + О. в. – власне-прійменник власне-соціативності: Надано дозвіл громадянину України Кардакову О.Ю. на придбання акцій ЗАТ „ДАТАГРУП” (м. Київ), що у сукупності з наявними у покупця акціями забезпечує перевищення 50% голосів у вищому органі управління товариства (Інформація про рішення та розпорядження антимонопольного комітету України (АМКУ), 10.10.08);

у (в) супроводі + Р. в. – власне-прійменник власне-соціативності *Смець у супроводі Шевченка, Самохатька, Савицького, Коваленка, Мороза підходив вже до інших хлопчиків* (Л. Вишневецький);

у зіставленні з + О. в. – екіпрійменник протиставного та зіставного зв'язку: *Дослідження економічної історії України у зіставленні з історією розвитку господарства провідних країн світу дає змогу узагальнити досвід господарського розвитку наших предків...* («Економічна історія України і світу»);

у світі + Р. в. – екіпрійменник внутрішньої локалізації: *Навіть у снах він бачив себе моїм провідником у світі дерев* (Ю. Андрухович);

укупі (вкупі) з + О. в. – екіпрійменник власне-соціативності: *...одчини, Ганно-панно, будеш моєю, **вкупі** зі мною пануватимеш, бо ти того варта...* (О. Забужко).

Загалом в українській мові виявлено 190 прійменників, що вказують на соціативні відношення, із них 58 кваліфіковано як власне-прійменники, а 132 – як екіпрійменники. Кількісний склад соціативних прійменникових одиниць свідчить про їхнє вагоме місце в межах логічних прійменників, а якісний (перевага екіпрійменників над власне-прійменниками) дає підстави

констатувати їхній розвиток і постійне поповнення на сучасному етапі функціонування української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабан Г. С. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Г. С. Балабан ; НАН України, Ін-т української мови. – К., 2007. – 283 с.+ 63 с. (дод.) – Дві кн. одиниці. – Бібліогр.: с. 218-283.

2. Бугаков О. В. Функціонування прийменників в українському тексті: морфологічний та семантико-синтаксичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. В. Бугаков ; НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. – К., 2006. – 233 с. – Бібліогр.: с. 164-186.

3. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.

4. Загнітко А. П. Прийменники у структурі тексту: первинні і вторинні вияви / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. / Донец. нац. ун-т ; [редкол.: А. П. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – Вип. 15. – 2007. – С. 120-131.

5. Колодяжний А. С. Прийменник : [матеріали до лекції з курсу сучасної української літературної мови] / А. С. Колодяжний – Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1960. – 165 с.